

STARI KAMENI MOST U MOSTARU POSVEĆENO SEĆANJU NA PROF. DR MILANA – GILETA GOJKOVIĆA

THE OLD STONE BRIDGE IN MOSTAR DEDICATED TO THE MEMORY OF PROF. DR MILAN – GILE GOJKOVIC

UDK: 624:929 Гoјkовић М. ; 624.21(497.6)
Pregledni rad

Prof. dr Mihailo MURAVLJOV, dipl. građ. inž.

Prof. dr Boško STEVANOVIĆ, dipl. građ. inž.

Prof. dr Milan - Gile Gojković

Prof. dr Milan Gojković rođen je 15.08.1926. godine u Beogradu, gde je završio osnovnu i srednju školu. Na Građevinski odsek Tehničkog fakulteta u Beogradu upisao se 1946. godine, i diplomirao u januaru 1953. godine. Neposredno posle diplomiranja postavljen je u zvanje „mlađeg građevinskog inženjera“ na predmetima Betonski mostovi i Tehnologija betona. Nešto kasnije, 1955. godine izabran je u zvanje asistenta za predmete Inženjerske konstrukcije, Kamene konstrukcije i Drvene konstrukcije. U zvanje docenta za iste predmete izabran je 1965. godine. Posle uspešno odbranjene doktorske disertacije izabran je u zvanje vanrednog profesora 1978. godine. Godine 1984. izabran je za redovnog profesora. Umro je 2002. godine.

Redovni profesor Građevinskog fakulteta u Beogradu, dr Milan Gojković, bio je vodeći stručnjak građevinskog konstrukterstva u nas, posebno u oblasti Drvenih i Kamenih konstrukcija.

Svojim dugogodišnjom nastavnom, naučnom i stručnom delatnošću dao je veliki doprinos razvoju i afirmaciji drvenih i kamenih konstrukcija. Bio je autor brojnih knjiga, monografija i radova publikovanih u časopisima i zbornicima naučnih i stručnih skupova u zemlji i inostranstvu.

Poseban doprinos prof. dr Milan Gojković dao je u oblasti Kamenih konstrukcija.

U oblasti kamenih konstrukcija ovde treba istaći da je, pored ostalog, prof. dr Milan Gojković radio na projektovanju i realizaciji projekta za izmeštanje mosta na Žepi i Arslanagića mosta u Trebinju. Zatim, rekonstrukciju starog kamenog mosta preko Neretve u Konjicu, rekonstrukciju srednjevekovnog mosta preko reke Bistrice kod Prizrena, sanaciju i rekonstrukciju Terzijskog mosta kod Đakovice, sanaciju i konzervaciju mosta Mehmed paše Sokolovića preko Drine u Višegradu, sanaciju i konzervaciju Starog mosta preko Neretve u Mostaru, sanaciju srednjevekovnih bedema grada Budve i dr.

Njegovi istraživački, naučni i obimni stručni radovi i istupanja na javnim skupovima svrstavali su ga u vrhunskog stručnjaka i naučnog radnika u ovoj disciplini graditeljstva. Jedinstveni po karakteru i obimu, radovi na značajnim kulturno-istorijskim spomenicima izvedenim od kamena, a posebno na kamenim mostovima, redovno su bili praćeni od strane stručne, a posebno kulturne javnosti. Može se reći da je njegov rad u ovoj oblasti struke i nauke bio multidisciplinarnog karaktera.

Ovaj članak posvećen je sećanju na njegov život i rad i njegovo učešće u sanacijama i rekonstrukcijama Starog mosta u Mostaru.

1. UVOD

Bogata istorija građenja mostova, uglavnom marginalno obrađena u istorijama arhitekture, i to pretežno preko specifičnih primera, ima i te kako značajno mesto u evoluciji građenja, u graditeljskom nasleđu jednog na-

roda ili jedne epohe. U grupaciji spomenika kulture kao što su mostovi mogu se sresti objekti koji u sebi i na sebi sadrže mnogo onoga što obeležava i ističe određeni period građenja, umešnost i stvaralaštvo drevnih neimara – pojedinih „škola građenja“, pa kao takvi sigurno zaslužuju dužnu pažnju i u sadašnje vreme.

Duga istorija građenja i evolucija mostova nastala je u mnogovekovnoj borbi čoveka da, sredstvima koja su mu stajala na raspolaganju, savlada prirodne prepreke i tako svoj život učini lakšim i sadržajnijim. Nekad je ta

Adresa autora: Građevinski fakultet Univerziteta u Beogradu, 11000 Beograd, Bulevar kralja Aleksandra 73
E-mail: mmuravljev@imk.grf.bg.ac.rs
E-mail: bole@imk.grf.bg.ac.rs

borba bila lakša, a katkad teža. Svaki nov materijal i novi postupak u građenju tražio je više napora, oštroomnosti i borbe čoveka sa prirodom, ali je ta i takva njegova borba istovremeno bogatila graditeljsku baštinu i podsticala kreativnost graditelja. Veliki je put pređen od prvih mostova, mostova sa veličinom otvora od nekoliko stopa, pa do grandioznih konstrukcija sa otvorima od nekoliko stotina metara.

Stari kameni mostovi bogate čovekove istorije nastali su iz zahteva ondašnjih društava i njihovih potreba. Ponekad je njihovo građenje poveravano poznatim graditeljima, a ponekad su mostovi nastajali spontano, za lokalne potrebe, i gradili su ih „mali“ graditelji iz naroda. I jedni i drugi uspešno reprezentuju svoje vreme i tadašnja društvena zbivanja i kao takvi zaslužuju dužnu pažnju. Sve te građevine, posmatrane sa aspekta savremene mostogradnje, realizovane uglavnom u kamenu i ugrađene u određene prostore i sa svrsishodnom funkcijom – poseduju trajne vrednosti i od značaja su za graditeljsko nasleđe. Graditeljsko nasleđe ove vrste zasnovano je na posebno stvorenim pravilima i kanonima u prethodnim periodima, na bogatim iskustvima načina građenja. Koncipiranja i korišćeni sistemi realizovanih mostova su sinteza mnogih znanja i umeća ondašnjih graditelja.

Stari kameni mostovi koji su „stigli“ do današnjih dana u celini ili u ruinama, obuhvataju veliki vremenski period – od antičkih vremena, preko srednjeg veka i uglavnom do kraja XVIII veka, kada počinje građenje mostova na principima Statike konstrukcija i Otpornosti materijala. Jedan ovako veliki vremenski period sadrži više razvojnih faza. Svaka faza, poseduje određene specifičnosti zavisne od odgovarajućih uslova stvaranja i društvenih zbivanja i nosi karakter vremena i podneblja u kojem je nastala. Shodno prihvaćenim stavovima istorije arhitekture zasnovanim na pozicijama istorijskog materijalizma, gde su sva dostignuća prošlosti vezana za određena društvena zbivanja, i stari kameni mostovi dobijaju adekvatnu podelu. Na toj osnovi oni se dele na:

a) predrimske mostove – gde se naziru grupacije: egipatski, mesopotamski, hetitski i kritsko-mikenski mostovi; zatim mostovi stare Grčke i mostovi Dalekog istoka i Kine;

b) rimske mostove – sa podgrupama: mostovi Etrurije, rimski mostovi za vreme Republike i rimski mostovi iz vremena Imperije;

v) mostovi srednjeg veka – vizantijski mostovi, mostovi otomanske civilizacije i grupacija mostova nastala u tadašnjim državama izvan Vizantije i Otomanske imperije;

g) mostovi renesanse i grupacije mostova velikih graditelja *Peroneta* i *Paul Séjaurnea*.

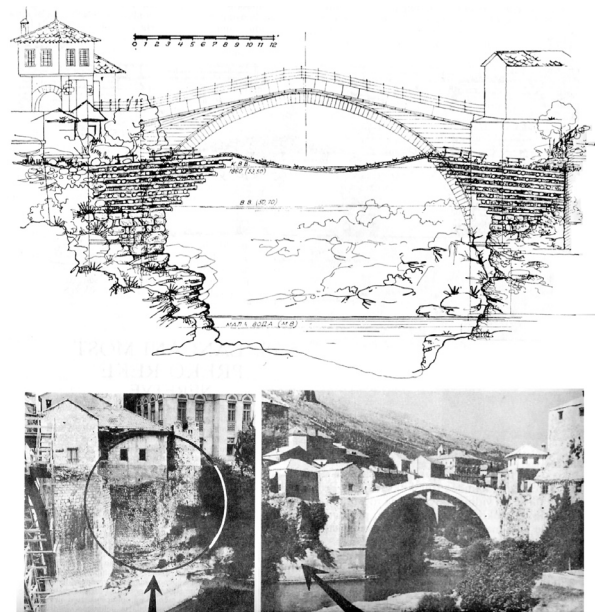
Za naše prostore, odnosno prostore Balkanskog poluostrva, od posebnog su značaja mostovi iz vremena ekspanzije Otomanske imperije i perioda direktno vezanog za ovu ekspanziju i njeno trajanje u ovim regijama. Međutim, ne treba izgubiti iz vida postojanje i te kako značajnih i za opštu istoriju mostova vrednih i sadržajnih mostogradnji koje su se razvijale na zapadu Evrope i Italiji, odnosno na Istoku – u Persiji, Indiji i Kini.

Reljef Balkanskog poluostrva posebno je uticao na građenje puteva, odnosno mostova. Prožet planinskim sistemima i dolinama on ima takvu konfiguraciju koja traži veliku umešnost u građenju i puteva i mostova. Srednjeevokovni putevi na svojim vekovima ustaljenim trasama, zasnovanim još u najranijim vremenima, trebalo je da savladaju dve vrste prepreka – planinske masive i rečne tokove. Planinski masivi savladivani su velikim usponima i ostrim krivinama, a rečni tokovi prelazima preko reka – od onih najjednostavnijih gazova, pa sve do vrlo solidnih konstrukcija – kamenih mostova.

2. STARI MOST U MOSTARU – ISTORIJAT

Stari most preko reke Neretve u Mostaru prvi put se pominje 1452. godine. Prema pisanim dokumentima, polovinom XV veka, a možda i ranije, pre dolaska Turaka u Hercegovinu, u Mostaru je postojao most preko Neretve. Bila je to drvena konstrukcija posebnog oblika i jedinstvenog sistema (slika 1). Ovaj, drveni most bio je slab i nesiguran. Takvog su ga zatekli Turci i takvog su ga upotrebljavali pri svojim vojnim operacijama na desnoj obali Neretve i zapadnoj Hercegovini. Pronosio se glas da se most toliko klata, da, kada neko prelazi preko njega, rizikuje svoj život. Postoje i neke zabeleške o izgradnji tog drvenog mosta. Zna se da je most bio napravljen od drveta bez ikakvih pilastera, a bio je viseći – sa lancima.

Profesor Milan Gojković je u svojim istraživanjima sedamdesetih godina prošlog veka došao do zaključka o izgledu ovog, drvenog, mosta. Grafička rekonstrukcija drvenog mosta prikazana je na slici 1.

Slika 1. Drveni most preko reke Neretve u Mostaru – grafička rekonstrukcija (Prof. M. Gojković) i fotografije ostataka oporca mosta.

U XVI veku sultan Sulejman Veličanstveni naredio je izgradnju novog mosta u Mostaru. Sulejman je bio smatran za najsavršenijeg islamskog vladara u istoriji, Evropljani su ga zvali „Veličanstveni“, ali su ga Otomani

zvali Kanuni – „zakonodavac“. Iz izveštaja Hadži Kalfe, most je završen 974. (1566.) godine koja se poklapala sa poslednjom godinom vladavine sultana Sulejmana.

Evlija Čelebija, čuveni turski putopisac, dao je više informacija o Starom mostu, navodeći da je most sagrađio Kodža Mimar Sinan (1490-1588) sin Abdulmenaganin, po naredbi Sulejmana Veličanstvenog. Čelebija takođe napominje da je postojao vodovod proveden preko mosta. Ipak, on nije bio u pravu što se tiče graditelja mosta. Jedan turski istoričar pronašao je dokument iz koga jasno stoji da je most sagrađio Hajrudin, učenik, a kasnije i saradnik Kodže Mimar Sinana.

Nije sporna godina završetka mosta, ali ostaje nezvestan datum početka njegove gradnje. Dokument pronađen u Zemaljskom muzeju u Sarajevu govori da je gradnja mosta započeta 1557., a prema tom dokumentu, most je građen devet godina. Nadzorni organ gradnje bio je Hadži-Mehmed Karadžobeg koji je u isto vreme kada je most građen gradio i najveću džamiju u Mostaru, Karadžobegovu džamiju, pri čemu je u gradnji džamije bio takođe uključen i Hajrudin. Potvrda da je most zaista tada sagrađen nalazi se i na natpisnoj ploči uzidanoj u stub na levoj obali (slika 2).

جسر بنا	قله بنا
سنه	سنه
۹۷۴	۱۰۸۷

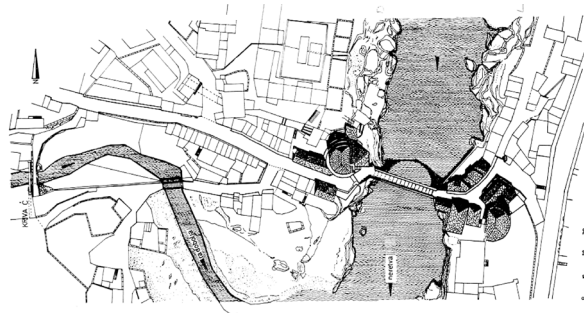
Slika 2. Ploča na levom obalnom stubu (Prevod teksta: Gradnja mosta godine 974 (1566), gradnja kule 1087 (1676)).

Sa puno ushićenja, biranim rečima, o Starom kame-nom mostu pisali su mnogobrojni znani i neznani pesnici, književnici i putopisci. Evlija Čelebija, sebi svojstvenim stilom, veliča graditelja i vreme građenja, pesnici konstrukciju hvale, o njoj se ispredaju legende i narodne pesme, a mnogi daju o mostu i određene podatke i mišljenja. Interesantan je podatak da dosta putopisaca govori o mostarskom mostu kao rimskoj građevini.

Neposredno oko mosta, od XVI do XIX veka, formiran je svojevrstan urbanistički ansambl kao sinteza mosta, okolnih stambenih i trgovačkih zgrada i visokih kula. Stvorena je aglomeracija sa mnogobrojnim specifičnim karakteristikama (slika 3). Siluetu mosta posebno

apostrofiraju odbrambene kule, ističući pri tome harmoničnost celine. Izvršena istraživanja potvrđuju da su kule zasnovane još u vreme srednjevekovne Bosanske države, a da su za vreme Turaka dozidane, odnosno dograđene u današnjem obliku.

U starijim beležnicama i kod putopisaca (Evlija Čelebija) sačuvana su dva veća natpisa sa mostorskog mosta, prepisana negde delimično, a negde u celini. Ovim natpisima na mostu danas nema traga i ne zna se ni gde su stajali ni kojom su prilikom nestali.

Slika 3. Šira lokacija Starog mosta

Oba natpisa je, u celini, zabeležio Enverija Kadić. Prvi od njih glasi:

روح سلطان محمدك اوله شاد قالدى بونلك كى خىر اترى هم سليمان زمان صاغ اولسون دولق بولدى بنا يه نظرى سىنى نظر ايله اولدم تمام يازدى تاريخنى قدرت كرى سنه ۹۷۴	Prevod: Duša sultana Muhameda nek je vesela Što ostavi ovakvo humano djelo. A i Sulejman neka je zdravo, Za čije vladavine je dovršena gradnja. Zalaganjem nazira most je dovršen I napisan kronogram: "Čudesni svod" Godina 974.
---	--

Godina gradnje mosta sadržana je u rečima "Kudret kemeri" (Čudesni svod), čija vrednost slova iznosi: $k = 100 + d = 4 + r = 200 + t = 400 + k = 20 + m = 40 + r = 200 + j = 10$. Zbir ovih brojeva je 974 (1566.).

Evlija Čelebija je od ovog natpisa zabeležio samo kronogram.

Drugi u prepisu sačuvani natpis glasi:

قوس قزحك عىنى كوبرى بنا اىدى واردى بوجهران ايجره ماندى هي الهام عبوتله با توب ددى تاريخن برعارف ال چقدى كوبريدن بزده كچوز شاهم سنه ۹۷۴	Prevod: Ovaj je most sagrađen potpuno kao luk duge. Ima l' mu sličan na ovom svetu, moj Bože! Jedan znalac pogleda ga s divljenjem I reče mu kronostih: "I mi prelazimo preko ovoga mosta Preko koga je prošao moj sultan!" Godina 974.
--	--

Pesnici E. Kadić i D. Franić opisuju Most u svojim mnogobrojnim pesmama kao veličanstveno remek delo, jednu od najvećih svetskih znamenitosti.

Bajezidagićeva pesma iz 1592. spominje most sa dve kule, po jednu na svakoj strani reke Neretve.

Mnogi pesnici su bili nadahnuti zastrašujućom veličinom Starog mosta, kao Tabi, Medžazi, Husami itd.

Francuski pesnik A. Poulet je tokom svog boravka u Mostaru napisao da je Stari most smeliji i impozantniji od venecijanskog mosta Rialta.

U toku XIX i XX veka više autora se interesovalo za Stari most. Englez G. Wilkinson načinio je prve tehničke snimke mosta 1845. On je došao slučajno do dva turska natpisa (spomenuta ranije u ovom tekstu) na potpornom zidu Starog mosta, pa je na osnovu prevoda došao do zaključka da se ne radi o rimskom, već o turskom mostu.

Nekoliko godina kasnije ruski konzul u Sarajevu za Bosnu i Hercegovinu i Staru Srbiju takođe je tvrdio da je Stari most bio rimska tvorevina. To je bila podloga i drugim autorima da isto tvrde.

Tvrđnja da je most rimski provlačila se kod mnogih autora. U Stanojevićevoj Enciklopediji rečeno je doslovce: "Kameni most u Mostaru smatra se kao rimska tvorevina, a to potvrđuje i način građenja".

Robert Michel, koji je o Mostaru napisao posebnu monografiju i u njoj posvetio dosta mesta Starom mostu, prvi je posumnjao u rimsko poreklo mnogih starih kamenih mostova u ovim krajevima. U studiji "Alte Brücken in Bosnien und Herzegovina", u samom uvodu on kaže: "To da su skoro svi stari mostovi u zemlji označeni kao rimski nije bazirano na legendama, već na površnim oceanama putnika koji takve građevine nisu hteli da pripisu Turcima". U monografiji ovog autora o Mostaru, poput Poulleta, Mostarski most se upoređuje sa Rialtom u Veneciji, pobija tvrđnja da je to rimski most, govori o drvenom mostu koji je prethodio kamenom, opširno citira Hadži-Kalfa, uključujući i neke legende koje je Hadži-Kalfa pribeležio, a zatim prepričava narodna pesma o Radi Neimaru i vili.

Isti autor na drugom mestu govori: "Kad bih morao kazati koji je najlepši most na svetu, verovatno bi izbor pao na Stari most u Mostaru. Mogu reći da na mene još nijedno građevinsko delo nije delovalo tako snažno kao ovaj most". On upoređuje građevinu s okamenjenim polumesecom, odnosno sa "divovskim galebom" koji se okamenio u letu, u trenutku kad je vrhovima svojih krila dodirnuo stenovite obale Neretve.

Iako objekat prvenstveno regionalnog značaja, Stari mostarski most je koncipiran i postavljen u već formiranoj urbanoj celini. Uz stari drveni most postojale su ne samo dve kule (Duo castelli), koje sa izvesnim adaptacijama i preinačenjima postoje i danas, već i niz objekata koji su služili odbrani i opsluživanju srednjovekovnog drvenog mosta. Ne samo ostaci zidova ispod Zavičajnog muzeja, za koje se pretpostavlja da bi mogli biti obalni oporci prvobitne mostogradnje, već i temelji nekih objekata iz kasnijeg vremena, govore da je kompleks uz most među kulama bio još pre dolaska Turaka gusto izgrađen.

Lokacija mosta bila je, dakle, unapred određena postojanjem prethodne mostogradnje i okolne izgradnje, i graditelj Sulejmana Veličanstvenog Hajrudin mogao je, prema svom nahodjenju, da izvrši samo neznatni pomak. Ne treba zaboraviti da su pre izgradnje mosta u neposrednoj blizini bile i neke značajne građevine iz turskog perioda, među kojima Čejvan-čehajina džamija i medresa (na mestu današnjeg Zavičajnog muzeja), kao i njegov

han (Kalhana). Očito je da se i većina dućana, koje su u mostarskoj čaršiji podigli pojedini trgovci, prvenstveno Čejvan-čehaja i Karadžobeg, nalazila u blizini Starog mosta pre zamene drvene konstrukcije kamenom.

Evlija Čelebija zabeležio je kako je prema predanju, Sultan poslao Mimara Sinana da gradi most, ali "kad ovaj vide mesto, izjavi da se tu most na svod nikako ne može načiniti. Stoga se to tada napusti. Kasnije poduhvati se jedan stolar iz mesta da može načiniti most i načini ga zaista".

Koliko god da je ova legenda nerealna, jer je izvesno da je upravo Sinanov učenik gradio taj most, očito je da je u doba Evlije Čelebije sećanje na događaje koji su se dogodili svega nekoliko decenija ranije moralo biti sveže i biće da se zrnice istine krije u ovoj priči. Čini se da je osnovni problem bio u podizanju skele za ovakvu gradnju na mestu gde se reka mogla premostiti isključivo jednim svodom, obzirom na profil njenog korita, jer je voda bila duboka i brza, a da bi se skela oslonila na pogodan i siguran način.

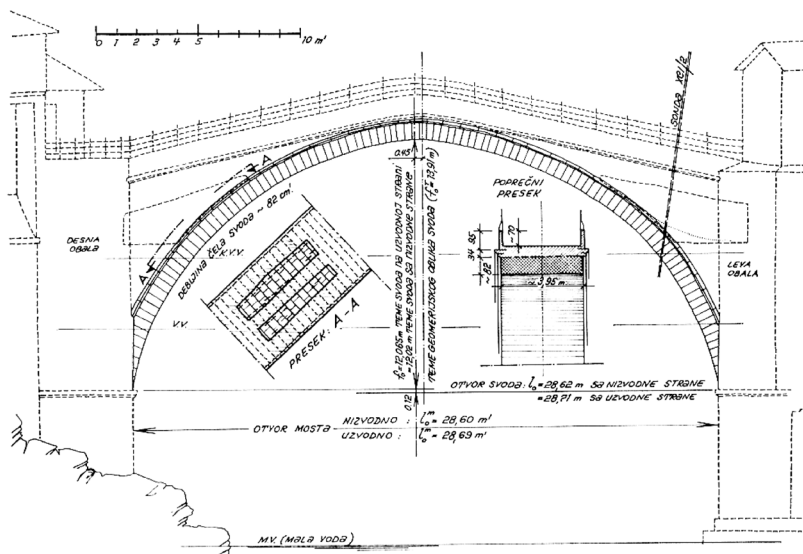
Mimar Hajrudin raspinje svoju konstrukciju mosta tako da je prvenstveno oslanja na bočne priobalne stene, stvarajući na taj način napetost između dveju obala, umesto konstrukcije koju bi temeljio u koritu reke. Bila je to zamisao kakvu možemo naći na mnogim mostovima "na jedan luk", ali nigde sa toliko smelim rešenjem.

3. KONSTRUKCIJSKE KARAKTERISTIKE I ESTETSKI KVALITETI STAROG-HAJRUDINOVOG MOSTA

Stari most preko Neretve u Mostaru jedinstven je po svojim konstrukcijskim i estetskim vrednostima. Svojim obrisima, arhitektonskim detaljima i konstrukcijskim odlikama reprezentuje visok domet srednjovekovne mostogradnje u svome vremenu i na prostoru Balkana.

Konstrukcija svoda premošćuje Neretvu sa jednim svodom otvora 28,62 m, odnosno 28,71 m (veličina otvora, a isto tako i strela svoda različita je na uzvodnoj i nizvodnoj strani). Konstrukcija svoda je konstantne debljine – oko 90 cm, a čela svoda su u dispoziciji mosta naglašena arhivoltima posebne konstrukcije, svojstvene turskim graditeljima. Čela arhivolta su u istoj ravni sa čeonim zidovima. Širina svoda je promenljiva – od 3,95 do 4,00 m (slika 4). Sve ove nepravilnosti u geometriji svoda posledica su neminovnih grešaka prilikom građenja, kao i deformacija, kako onih nastalih kroz vreme, tako i tokom građenja (deformabilnost svodne skele). Uzgred rečeno, deformacija intradosa kao posledica nekvalitetno izrađene skele prisutna je na mnogim mostovima.

Osnovna konstrukcijska karakteristika svoda na ovom mostu odlikuje se time da je on izveden od tesanika klinastog oblika i sa relativno malom i konstantnom debljinom spojnica. Tesanici svoda, znatne veličine izrađeni su od krečnjačke stene heterogene po svom mineraloškom i petrografskom sastavu. Znatan broj tesanika u svodu (oko 78%) izrađen je od krečnjačke stene koja je u Mostaru i njegovoj okolini poznata pod imenom "tenelija". To je tipičan oolitski krečnjak formiran od finih

Slika 4. Osnovne konstrukcijske karakteristike Starog mosta (Prof. M. Gojković)

oolita kalcijum karbonata ujednačene veličine, međusobno povezanih istom vezivnom komponentom. Pored ovog krečnjaka u konstrukciju svoda ugrađeni su i komadi od nešto “gušćeg” krečnjaka, sa većom čvrstoćom i zapreminskom masom – u ovim krajevima poznatog pod imenom “miljevina”, kao i varijeteti ove stene. Korišćena stena omogućila je relativno laku obradu kamena – potrebnih tesanika za konstrukciju svoda.

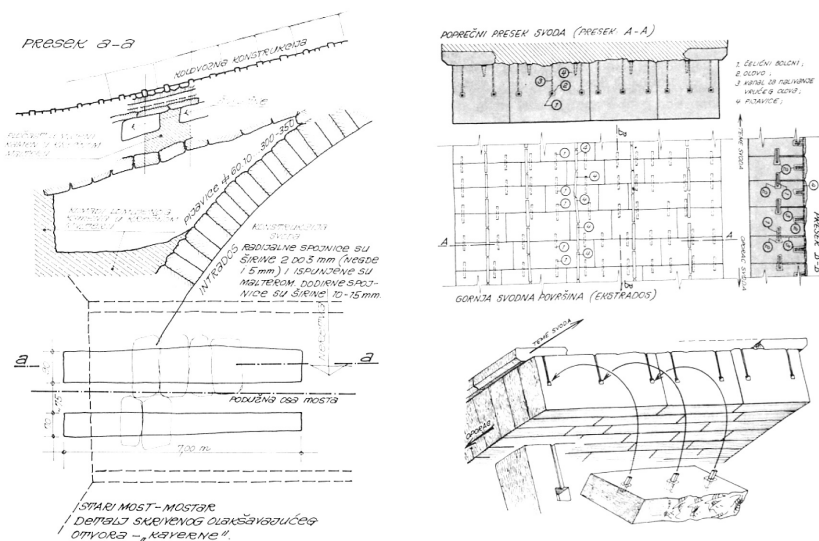
U konstrukciju svoda Starog mosta ugrađeno je 456 komada kamena različite veličine. Tesanici svoda, svojom visinom, formiraju debljinu svoda. Najkrupniji komadi (veličina 206/50/90 cm) ugrađeni su na oporcima, a zatim se veličina tesanika smanjuje, tako da su oko teme zone svoda ugrađeni sitniji komadi kamena. Ovde treba napomenuti da na delu oko oporaca svoda ima slojeva sa dva i tri tesanika, kao i da se dužine blokova tesanika

postepeno smanjuju, od oporaca ka temenu svoda. Konstrukcija svoda na Starom mostu u Mostaru, izvedena je na taj način što su slojevi svoda, a i blokovi kamena u jednom sloju, međusobno vezivani gvozdanim trnovima (bolcnovima) i sponama (pijavicama). U svakoj radijalnoj spojnici, kao veza između dva susedna sloja, ugrađeni su metalni trnovi od kovanog gvožđa (dimenzija 30x30 do 40x40 mm i dužine 160 do 200 mm). Trnovi su ugrađeni upravno na ravan spojnice i zaliveni olovom (veza kamen-gvožđe). Veza između pojedinih tesanika svoda, na površini ekstradosa, izvedena je uz pomoć metalnih spona, pijavica, takođe zalivenih olovom. Karakteristično je da svaka pijavica ima svoje mesto, svoj žljeb, i da se nadovezuju jedna na drugu u neprekidnom nizu duž ekstradosa. Rupe za metalne delove u konstrukciji svoda, za gvozdene trnove, izvedene su uglavnom u obliku “lasting repa”. One kvalitetom izrade ukazuju da su jedne bile izvedene van svoda, prilikom obrade tesanika, kada su ovi trnovi (bolcnovi) uz pomoć olova bili i fiksirani, a da su druge izvedene prilikom ugrađivanja – “pasovanja” bloka kamena. Ove druge su i nepravilnije i pokazuju tragove prilagođavanja. Rupe i žljebovi, koji su naliveni vrućim olovom na samoj konstrukciji svoda, međusobno su bili povezani kanalima trouglastog preseka, koji su služili za nalivanje olovom – za doticaj tečnog metala (slika 5).

Spojnice u konstrukciji svoda su ispunjene finim krečnim malterom. Praznine u spojnicama, nastale kao posledica nekvalitetnog zidanja, odnosno primene maltera sa nedovoljnom athezijom za kamen, prilikom nalivanja tečnim olovom, kod ostvarivanja veze kamen-metalni elementi, takođe su ispunjene olovom. Ova činjenica je mnoge autore navela na pogrešan zaključak da su stari graditelji za zidanje svodova umesto maltera upotrebljavali olovo.

Na osnovu istraživanja konstrukcije svoda na Starom mostu u Mostaru konstatovano je:

- da je zidanje svodova izvedeno simetrično u odnosu na teme, obostrano i istovremeno od oporaca ka temenu;
- da posledice nepravilnosti u širini svoda i obliku linije intradosa treba tražiti u izvođenju i u konstrukciji skele;
- da je međusobno vezivanje tesanika u celinu svoda izvedeno uz

Slika 5. Detalj skrivenog olakšavajućeg otvora i detalj zidanja svoda (Prof. M. Gojković)

pomoć metalnih elemenata – trnova i pijavica i uz zalivanja sa vrućim olovom;

- da su na već ozidani sloj svoda, sa prethodno pripremljenim rupama za trnove, ugrađivani blokovi kamena sa već ugrađenim trnovima;

- da je procenat ispunjavanja spojnica olovom zavisio od ispunjenosti spojnice krečnim malterom (i njenog nagiba prema horizontali) i da je slučajnog karaktera;

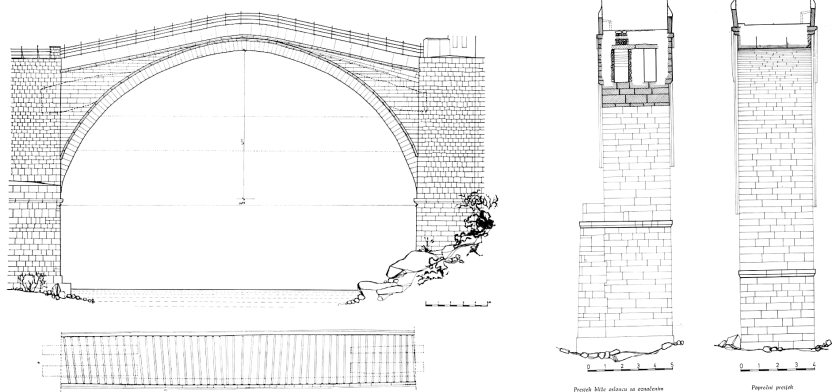
- da je obradi kamena poklanjana posebna pažnja, kako bi se dobile spojnice što manjih dimenzija;

- da su u konstrukciju svoda ugrađeni blokovi kamena težine i do 20 kN.

Prelaz na fasadnim površinama od luka mosta na čeonu zidove naglašen je dekorativnim vencem, koji prati luk i čija visina iznosi 15 cm. Venac je profilisan i „izvučen“ preko celog svoda, takođe za 15 cm. U ravni prednje linije venca postavljeni su čeonni zidovi, rađeni takođe od krupnih kvadera tenelije sa izrazito horizontalnim slojevima, koji se delimično nastavljaju i u krilnim zidovima mosta. Zanimljivo je da je most na desnoj strani na čeonim zidovima delimično nadzidan i da je njegova strma niveleta nešto ublažena. Na krajnjoj tački ovog nadzida vide se tri sloja klesanaca, koji se klinasto svode prema sredini, a njihove horizontalne spojnice zauzele su položaj paralelan sa prvobitnom niveletom mosta.

Niveleta mosta ocrtava se na fasadama završnim vencem, koji je profilisan na isti način kao i venac iznad luka, ali je nešto deblji, to jest njegova debljina se kreće od 20 do 24 cm. Ovaj venac je „istaknut“ u odnosu na čeonu zidove za 14 cm. Niveleta staze na mostu strmo pada od sredine prema desnoj i levoj obali. Njena najviša tačka je na 60,39m nadmorske visine, a to znači da je 20,34m iznad letnjeg vodostaja. Na desnoj strani ona pada do kote 57,24m, a na levoj do kote 57,05m (slika 6).

Sama staza preko mosta uokvirena je s obe strane korkalukom od kamenih ploča, debljine 23-25 cm i visine 94,50 cm. Korkaluk je učvršćen u završnom vencu u ravnini čeonih zidova, tako da završni venac ostaje plastično istaknut sa gornje i donje strane. Interesantno je da je ovde korkaluk postavljen sa blagim nagibom gornje ivice prema spoljnim stranama. Moglo bi se pretpostaviti da je do tog nagiba došlo vremenom, kad on ne bi

Slika 6. Izgled i poprečni presezi Starog mosta

bio primetan po celoj dužini, kako sa uzvodne, tako i sa nizvodne strane.

Staza mosta popločana je pravilnim kamenim pločama većeg i manjeg formata od tvrdog belog krečnjaka, sa poprečnim pragovima, koji omogućuju lakše savlađivanje strme nivelete, jer zadržavaju nogu, a naročito konjsko kopito, da ne kliza. Kamenje je gusto zbijeno i zaliveno malterom, tako da veoma malo vode može da prodre u samu konstrukciju. Prema krajevima, pragovi se završavaju pre korkaluka, da bi se time omogućilo brže odvođenje vode koja padne na most i koju bi, eventualno, pragovi zadržavali. Ispod kaldrme nalazi se sloj od cca 15 cm kamena tucanika u malteru od crvenice i kreča. Ovaj sloj počiva na 15-20 cm debelom nasipu preko sloja lomljenog tvrdog krečnjaka u malteru od kreča i peska. Taj najniži sloj oslanja se na krupno kamenje kojim su zasvođene napred opisane kaverne.

Krilni zidovi mosta, koji se nadovezuju na upornjake sa uzvodne i nizvodne strane i pod izvesnim uglom zaštićuju delove obale na koje se oslanja most od udara vode, izvedeni su, uglavnom, do iste visine kao i čeonni zidovi samog mosta. Tehnika zidanja ovih krilnih zidova nije uvek istovetna sa tehnikom zidanja samog mosta, što je dokaz da su oni, u za nas neutvrđeno vreme, morali biti prezidivani ili dograđivani. Ovo se naročito vidi na krilnim zidovima uz levu obalu. Upravo na krilnim zidovima uz levu obalu postavljeni su i napred citirani natpisi o opravkama kula i mosta.

4. OBNOVE I SANACIJE

4.1. Obnove i sanacije pre 1993. god.

Podataka o opravkama mosta ima veoma malo, a ta činjenica ukazuje da je Hajrudinov rad bio vrlo solidan i da se odupirao habanju i zubu vremena tokom vekova. Možemo pretpostaviti da je jedino neutralgično mesto mosta bio levi oporac i njegovi krilni zidovi na kojima se vide tragovi dogradnji i sanacija.

Uprkos činjenici da prvi natpis (ranije spomenut u ovom tekstu) koji datira iz 1676. ne spominje radove na opravci mosta, mnoge činjenice ukazuju da su radovi na opravci Mosta zaista izvršeni u to vreme. Drugi natpis govori da su opravke na Mostu završene 1150. (1736.).

Legenda govori i o Radi Neimaru kao graditelju mosta. Mnoge pesme govore nam o istom. Pesme nam spominju da su dvoje ljudi, Stojan i Stoja, ugrađeni u most, što je bio jedan od uobičajenih načina turskog kažnjavanja.

Možemo otkriti i mnogo važnih činjenica iz legendi i pesama. Na primer, one nam govore da je postojao graditelj (ili opravka) u vremenu od 1676 do 1736. Jedna druga pesma nam govori da je kula Halebinovka služila kao zatvor, a da su zatvorenici korišćeni da se realizuju projekti obnove Starg mosta.

U doba austrougarske okupacije na području Mostara vršene su mnoge opravke. Debljina nasipa na obe strane mosta povećana je za 80 cm, kako bi se zadovoljili trenutni problemi saobraćaja. Staza na Mostu je takođe povećana. Prilagođavajući se ovoj adaptaciji glavne ulice koje vode na Stari most podignute su na istu visinu, a takođe je i visina prilaznih vrata podignuta. Nakon II Svetskog rata, rekonstrukcije oko mosta su nastavljene, a ostaci austrougarske intervencije su uklonjeni. Tokom austrougarskog perioda oštećeno kamenje na mostu je opravljeno cementnim malterom, ali to je bilo slabo rešenje jer je malter ostavio tamne fleke na mostu.

Tokom II Svetskog rata postojali su planovi za uništenje Starog mosta, ali se, srećom, od tih planova odustalo. Ipak, neka oštećenja su napravljena zbog izrade minskih komora, pa je voda prodirala u unutrašnjost Starog mosta i vršila dalja razaranja.

Krajem 1954. godine Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Mostaru preduzeo je odgovarajuće mere u cilju ispitivanja stanja mosta i davanja smernica za njegovu sanaciju i konzervaciju. Formirana je Komisija sastavljena od eminentnih stručnjaka na čijem čelu je bio prof. dr Milan Gojković.

Komisija je sprovedla detaljna snimanja i istraživanja na osnovu kojih je zaključeno da je neophodno izvršiti što hitniju sanaciju i konzervaciju koja je i započela 1955. god.

Predlog Komisije bio je, između ostalog, da se budući radovi podele u dve faze:

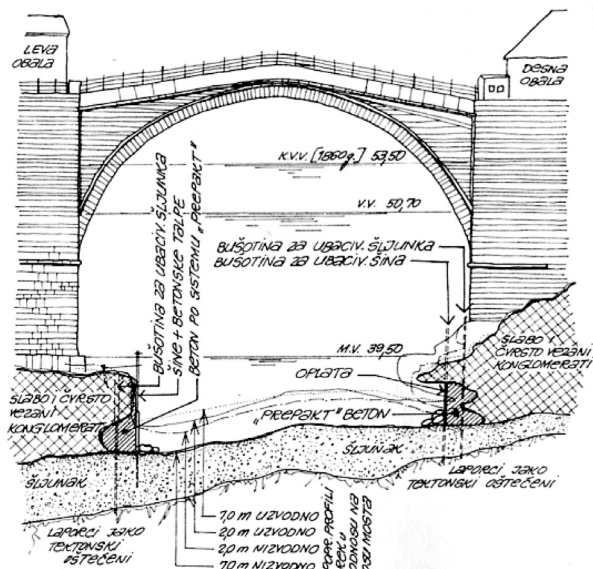
- radove na sanaciji fundamenata (temelja) i
- radove na sanaciji i konzervaciji superstrukture mosta.

Radovi I faze: Sanacija temelja

Izvršenim istražnim radovima konstatovano je da je temeljenje mosta (obalnih stubova) izvedeno direktno na slojevima nevezanih, slabo i čvrsto vezanih šljunkova. Ovi i ovakvi sedimenti protkani su mestimično nevezanim ili slabo vezanim peskovima i sa geomehaničkog aspekta predstavljaju slabo vezane ili čvrste konglomerate (u normalnim uslovima to je kvalitetno tlo). Dugogodišnja erozija reke Neretve mestimično je podlokala slojeve čvrsto vezanog konglomerata, ispiranjem slabo vezanih materijala. Na taj način, ispod i oko stubova mosta, stvorile su se pećine na strani prema rečnom koritu, otvorene kaverne, dubine i visine i do nekoliko metara.

Sprovedeni istražni radovi konstatovali su: da je levi stub mosta fundiran na slabo vezanom konglomeratu (prikom sondažnih bušenja dobijani su rastrešeni uzroci), a da desni stub ima temelj na čvrstom sloju konglomerata, "ploči" debljine preko dva metra. Međutim, ispod ovog sloja evidentirana je šupljina-kaverna dubine do oko 4 metra. Ove, za most nepovoljne činjenice, zahtevale su što hitnije radove na sanaciji temelja (slika 7).

Posle izrade odgovarajućeg projekta sanacije temelja (odgovorni projektant bio je prof. Milan Gojković), pristupljeno je radovima na realizaciji sanacije, krajem

Slika 7. Shematski prikaz sanacionih radova na temeljima obalnih stubova – oporaca (Prof. M. Gojković)

1956. godine. Suština radova na sanaciji temelja sastojala su u sledećem: da se podlokani prostori, konstatovane šupljine-kaverne, ispune "prepakt" betonom (diskontinuiranim injektiranim betonom). Posle zatrpavanja, popunjavanja, posebnim postupkom da se izvede injektiranje ovog materijala cementnom suspenzijom. Tako je dobijen projektom predviđen "prepakt" beton. Osim navedenog, izvedena su i dodatna injektiranja obala, kao i izrada injekcionih zavesa oko delova zapunjenih "prepakt" betonom.

Radovi na saniranju temelja, i pored mnogih nepovoljnosti, završeni su krajem 1957. godine.

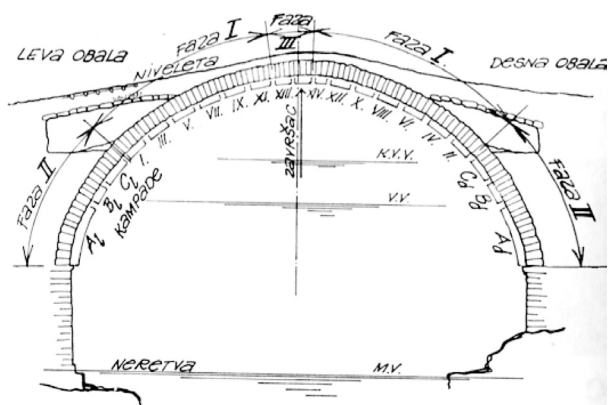
Radovi II faze: Sanacija i konzervacija superstrukture mosta.

Detaljnim pregledom (sa lake skele) na svodu su konstatovane mnogobrojne prsline i pukotine, kao posledica dugog veka mosta, dugotrajnog ispiranja krečnog maltera u spojnicama i neravnomerne raspodele pritiska u preseku – u radijalnim spojnicama. Osnovna postavka i princip sanacionih radova ove faze sastojao se u tome da se konsolidacijom konstrukcije svoda putem injektiranja njegove mase, sva vremenom nastala oštećenja isključe, odnosno svedu na minimum.

Obimna i znalački sprovedena prethodna laboratorijska istraživanja, pod uslovima što bližim stvarnom stanju konstrukcije svoda (vršena pod pritiscima od 0,5 do 2 bara) pokazala su, da se radovima na injektiranju mora pristupiti sa puno pažnje i odgovornosti.

Projekat, koji je izradio prof. dr Milan Gojković, predvideo je da se injektiranje izvrši u tri faze, simetrično prema temenu svoda, u svemu kako je to prikazano na slici 8. Veličine pojedinih kampada bile su uslovljene brojem stega (stege su imale zadatak da spreče neželjene deformacije svoda usled apliciranja pritiska potrebnog

za penetraciju suspenzije) i injekcionih uređaja. Redosled radova na injektiranju sastojao se u sledećem: (1) plansko bušenje rupa ($\varnothing$ 20 mm, dubine 40 do 85 cm) za smeštaj pakera; (2) postavljanje stega (po četiri montažne stege za svaku kampadu koje su primale silu od 100 kN); (3) ispiranje pukotina i spojnica vodom pod pritiskom od 3 bara (radi lakšeg prodiranja injekcione smese i njene bolje athezije za kamen); (4) zatvaranje spojnica i pukotina (da ne bi injekciona masa isticala iz delova koji se injektiraju); (5) stavljanje kampade pod pritisak vode u cilju kontrole zatvaranja spojnica i pukotina (tom prilikom merena je vodopropusnost pri različitim pritiscima); i (6) kontinuirano injektiranje jedne kampade svoda (izvodi se posle proverenog rada uređaja za injektiranje i potrebnog zasićenja kampade vodom).

Slika 8. Projektovane faze injektiranja svoda (Prof. M. Gojković)

Za vreme radova na injektiranju konstrukcija svoda bila je poduhvaćena odgovarajućom skelom (slika 9). Zadatak skele bio je da primi težinu svoda i dela konstrukcije koju svod nosi. Obzirom da je skela bila sistema luka na tri zgloba, u temeni zglob skele aplicirana je odgovarajuća horizontalna sila i na taj način izvršeno rasterećenje konstrukcije svoda.

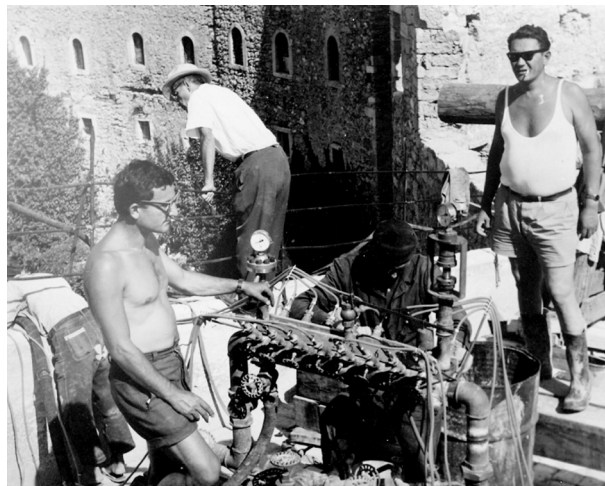

Slika 9. Svodna skela za potrebe injektiranja svoda

Ovde treba napomenuti da je profesor Milan Gojković u svojstvu projektantskog nadzora bio sve vreme

aktivno uključen u izvođenje radova na sanaciji i konzervaciji Starog mosta (slika 10).

Radovi na injektiranju svoda započeti su u proleće 1963. godine, a završeni 5 novembra iste godine. Osim radova na injektiranju izvršeno je i delimično zamenjivanje oštećenih kamenih blokova na čelima svoda, kao i veći broj drugih konzervatorskih radova na mostu kao celini.

Slika 10. Prof. Milan Gojković (desno) za vreme izvođenja radova na sanaciji Starog mosta

4.2. Rekonstrukcija – izgradnja novog mosta posle 1993. god.

Tokom rata u Bosni i Hercegovini 1992-1995. godine Stari most je pretrpeo delimična oštećenja, da bi dana 9. novembra 1993, iz potpuno nerazumljivih razloga, on bio i srušen (slike 11 i 12).

Sav civilizovani svet, i svi ljudi u svetu koji su išta znali o Starom mostu, osudili su ovaj vandalski čin rušenja svetskog spomenika kulture. To je najverovatnije uslovlilo da se relativno brzo donese odluka da se pristupi pripremi za obnovu i rekonstrukciju kako Starog mosta, tako i Starog grada Mostara.

Prvi pregovori sa Svetskom bankom počinju 1997. godine kako bi se našla mogućnost zatvaranja finansijske konstrukcije za obnovu Starog mosta i užeg dela Starog grada.

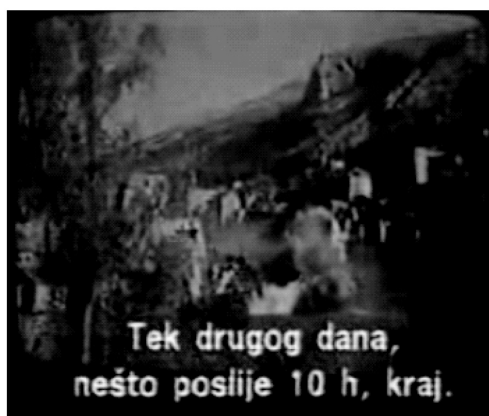
Internacionalni komitet eksperata za radove na rekonstrukciji Starog mosta i rehabilitaciji Starog grada Mostara formiran je 01.10.1998. godine. Između ostalih, član tog Komiteta bio je i prof. dr Milan Gojković (slika 13). Posle smti profesora Gojkovića 2002. god. član Komiteta postao je prof. dr Mihailo Muravljov.

Prva faza direktne obnove Starog mosta počela je osnivanjem Fondacije za obnovu, koja je ozvaničena 2. jula 1997. godine. U to vreme za prelazak preko Neretve napravljena je privremena mostovska konstrukcija (slika 14).

Odmah po osnivanju Fondacije, od 2. do 30. jula organizovan je workshop "Mostar 2004", čija je tema bila rekonstrukcija Starog mosta i Starog grada u Mostaru. Radionicu "Mostar 2004" tematski je i idejno osmislio i inicirao mostarski arhitekta Amir Pašić.

Nakon završetka rada ove radionice, od avgusta do novembra 1997. godine, počela je prva faza rekonstrukcije Starog mosta, koja je predviđala vađenje kamena srušenog luka iz Neretve, kako bi on bio ugrađen u novu konstrukciju. Jedinice NATO-a i SFOR-a priključile su se vađenju kamena iz Neretve.

Slika 11. Rušenje Starog mosta u Mostaru 1993.god.

Slika 12. Mostar bez Starog mosta

Polovinom septembra iste godine počela je montaža platforme na koju su položeni izvađeni blokovi Mosta. Konačno, 29. septembra 1997. godine, prvi kamen, te-

žak oko pet tona, izvađen je iz Neretve i položen na ovu platformu.

Vađenje kamena trajalo je skoro dva meseca, da bi napokon, u noći 21. novembra, u 1.30 sati, bio izvađen i poslednji kamen luka Starog mosta iz Neretve. U ovom razdoblju izvađeno je kamenje Starog mosta koje se nalazilo na dnu Neretve, odnosno ukupno 158 komada delova luka.

NOVI STARI MOST

Ko su novi neimari

Oko projekta je skupljena odista sva pamet svijeta, koja se od sada zove - Međunarodni ekspertni komitet za rekonstrukciju i revitalizaciju Starog mosta. Tu su: predsjednik **Leon Prossouyre**, arheolog, profesor na Pariškom univerzitetu, **Cevad Eredar**, svjetski priznati arhitekt sa Srednjo-istočnog tehničkog univerziteta iz Ankare; **Munir Bouschmali**, arheolog pri UNRSO-u zadužen za rekonstrukciju svjetskih ključnih projekata, koji je naročito zainteresovan za Bosnu, jer misli da njegovo porodično stablo potiče odavde; arheolog **Azedin Beschausche**, takođe stručnjak pri UNESCO-u, koji od '84. redovno dolazi u Mostar; **Milan Gojković**,

ta, **Ferhad Mulabegović**, arhitekta i istoričar iz Sarajeva, specijalista za zaštitu i konzervaciju starih urbanih centara; i **Golru Necipoglu-Kafadar**, predavačica sa Havariskog univerziteta, čije je znanje iz oblasti istorije islamske umjetnosti neprocjenjivo.

To nije sve. "Neobično mi se svidjela izjava gosp. Bešausa", priča Demirović, "koji je rekao da uz projekat Starog mosta, treba stvoriti kadar iz Mostara. Mostar ima izvanredan potencijal, posebno mladih asistenta, koji su završili studije po Njemačkoj, Engleskoj... Rektor Univerziteta "Džemal Bijedić" je prof. **Selimović**, koji je doktor geologije, novi dekan je dr. **Rasid Hodžić**, u Mostar se vraća dr. **Pasišić**, dobitnik Aga Kan nagrade, vraća se dr. **Nekež Mačkić**, rođeni Mostarac, dole iz Mahale, koji sada živi i radi u Norveškoj... Tu su i kolege na Građevinskom fakultetu Sveučilišta (na sesijama ekspertnog tima, već su bili stručnjaci iz zapadnog Mostara, arhitekta **Razić**, istoričar **Tanja Miličević** op.a.u.). Cilj je, od prvog dana, da pored rekonstrukcije i revitalizacije samog objekta, napravi-mo rekonstrukciju i revitalizaciju do-

Prossouyre

Eredar

Bouschmali

Mulabegović

Gojković

Hodžić

Pasišić

Mačkić

Langof

Milan Babić

Slika 13. Novi neimari Starog mosta

Slika 14. Privremena konstrukcija za prelazak preko Neretve

U novembru iste godine objavljena je knjiga UNESCO-a o rehabilitaciji Starog mosta i Starog grada. Oko Starog mosta stvoreno je globalno partnerstvo za obnovu te arhitektonske baštine. Glavni stubovi ovog partnerstva bili su UNESCO, Grad Mostar i Svjetska banka (WB), a u projekat su bile uključene i brojne države (Hrvatska, Italija, Holandija, Turska, Francuska i Luksemburg), kao i mnoge druge organizacije.

Dalji zamah obnovi Starog mosta dalo je formiranje Agencije za obnovu (PCU) na nivou Grada Mostara.

Po ovlaštenju generalnog direktora UNESCO-a formirana je međunarodna komisija stručnjaka na period od 4 godine (početak rada 01.10.1998. god.) u cilju obnove Starog mosta i Starog grada u Mostaru.

Rezanje prvog kamena za izgradnju Mosta počelo je 11. decembra 2000. godine.

Nakon formiranja PCU, počeli su ozbiljniji radovi na rekonstrukciji Starog mosta, i to ispitivanjem okolnog tla, kao i rešavanjem složene problematike tehnologije gradnje i statike mosta. U tom razdoblju rešene su sve tri tajne graditeljskog umeća neimara Hajrudina: način izgradnje temelja, geometrija luka i način vezivanja kamenova Starog mosta. Istraživanje Hajrudinovog graditeljskog umeća upoređivano je sa ispitivanjem i rekonstrukcijom egipatskih piramida.

U prvi četvrtak juna 2001. godine simbolično je, ugrađivanjem u temelje Starog mosta Povelje o izgradnji, novčanih kovanica i izdanja dnevnih novina, obeležen početak direktne rekonstrukcije Starog mosta.

Rekonstrukcija je izvedena u dve faze. U prvoj fazi, koju je provela turska građevinska kompanija "Yapi-Merkezi", popunjene su kaverne i ojačani temelji i zidovi upornjaka tehnikom injektiranja.

Prilikom pripremnih radova i ispitivanja terena, otkrivena je u temeljima mosta i jedna tajna prostorija, soba širine sedam, dužine pet i visine dva metra. Profesori istorije iz Turske smatrali su da je to bila tzv. bekrihana, odnosno prostorija za bekrije (noćne momke), koji su je koristili kao prenočište i svojevrsno "treznilište" nakon što bi se te večeri napili.

U pripremnim razdobljima su otkriveni i temelji prve kule koja se ranije nalazila na tom mestu i koja je jednostavno nadograđena.

Nakon sanacije temelja mosta, raspisan je tender za drugu fazu izgradnje osnovnog nosivog dela – luka mosta. Na ovom tenderu opet je pobedila jedna turska kompanija – "Er-Bu".

Luk je najvažniji deo Starog mosta, pa su zato korišćena mnoga sredstva za njegovo ojačavanje kako bi bile osigurane adekvatne spojne veze. Svaki deo kamenog luka bio je povezan s jednim ili dva svodna kamena prethodnog reda s jednom ili više metalnih spona. Spone su bile ugrađene u kamene blokove u namenski urezane žljebove (rupe), a rastopljeno olovo je uliveno u žljebove kako bi bili povezani metalni i kamene elementi.

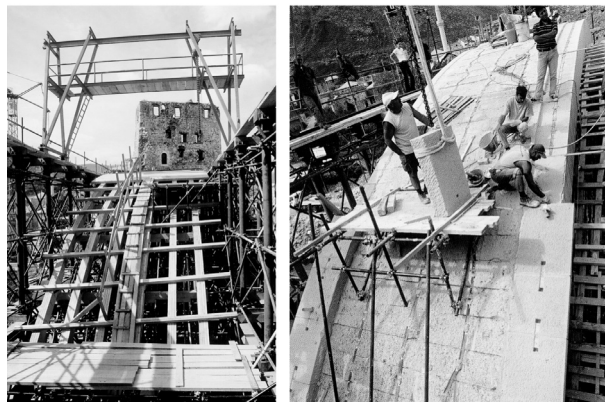
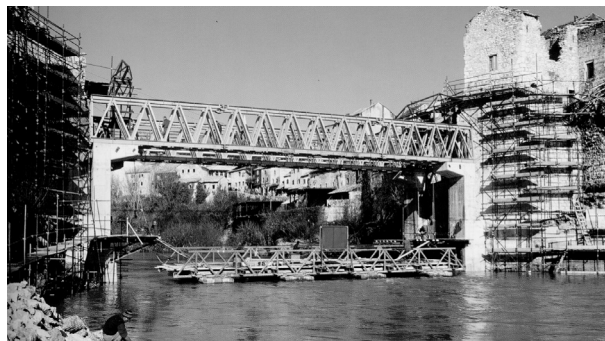
Sklapanje svodnog kamena bila je vrlo delikatna faza, budući da je svodni kamen trebalo da bude odabran i pripremljen uvažavajući zahteve da je svaki red morao sadržati od dva do pet komada svodnog kamena sa slič-

nim prednjim licima, kao i da bude dug 395 centimetara, a da susedni redovi imaju pomaknute spojnice.

Ukupna vrednost obnove Starog mosta i pratećih objekata koštala je oko 16 miliona dolara.

Obnova Starog mosta i pratećih objekata završena je 2004. godine.

Na slikama 15,16 i 17 prikazani su neki detalji sa obnove Starog mosta u Mostaru.

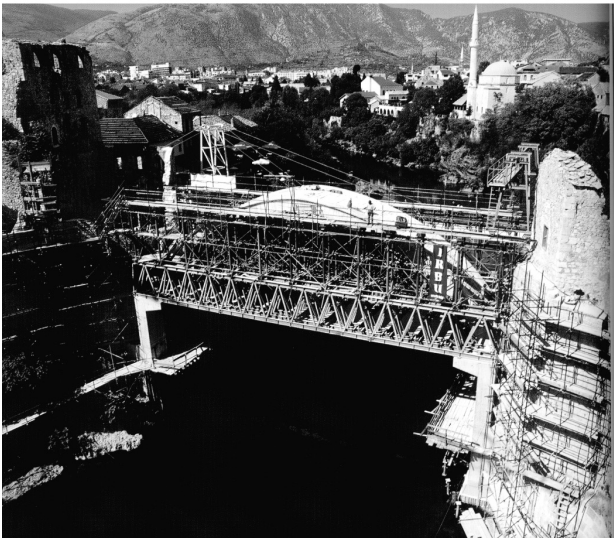

Slika 15. Detalji privremene konstrukcije, skele i postavljanja kamena luka

Slika 16. Oblaganje luka kamenom i izrada hidroizolacije

Mostar je ponovo dobio most na lokaciji i u formi koja u svemu odgovara ranijem Starom mostu – mostu po kome je taj grad najverovatnije dobio svoje ime. Izgrađen je most preko koga će se ponovo prelaziti sa jedne na drugu obalu Neretve, koji će opet zauzimati mesto na razglednicama i fotografijama turista koji posećuju taj grad, koji će i dalje predstavljati visinsku tačku za skoko-

Slika 17. Završna faza obnove mosta

1911.

2006.

Slika 18. Obnovljen Stari most u Mostaru

ve u Neretvu hrabrih mladića (a možda i devojaka)... Svim je sigurno, takođe, da će se u daljem sadašnji most nazivati imenom u kome će figurisati i atribut „stari“. Jednom rečju, postojaće veoma izražena želja da se iz sećanja izbriše datum 9. novembar 1993. godine kada je iz teško pojmljivih razloga „pravi“ Stari most srušen i kada je zauvek u plahoj Neretvi nestao jedan značajan istorijski spomenik i jedno istinski vredno kulturno dobro.

Novi Stari most (slika 18), i pored svih nastojanja da on u svesti ljudi zauzme mesto ranijeg mosta, nažalost, nikada neće moći da bude ono što je suštinski predstavljao porušeni most. Brojanje trajanja novog mosta započeće tek od 2004. godine, pa čak i kada posle nekog vremena njegov kamen bude zahvaćen neumitnom patinom, on i dalje neće biti onoliko star kao most pre njega. A što se tiče arhitektonsko-likovne komponente, novi most će uvek predstavljati samo kopiju svoga originala, pri čemu o vrednosti kopija ne treba govoriti. Drugim rečima, o određenim vrednostima sadašnjeg mosta moći će eventualno da se govori tek sa dovoljne istorijske distance – bar

nakon 3 do 4 stoleća, što globalno odgovara starosti Starog mosta u vreme kada je porušen. A do tada će Novi Stari most predstavljati samo kopiju originala koja je u tehničkom smislu doista besprekorno izrađena.

5. LITERATURA

- [1] Čelić Dž., Mujezinović M.: Stari mostovi u bosni i hercegovini, Veselin Masleša, Sarajevo, 1969.
- [2] Gojković M.: Kameni mostovi od XIV do XVIII veka u granicama Jugoslavije, Doktorska disertacija, Beograd, 1977.
- [3] Gojković M.: Stari kameni mostovi, Naučna knjiga, Beograd, 1989.
- [4] World Bank, UNESCO, PCU: Mostart, A Bridge Story, Mostar, 2004.
- [5] Muravljov M.: Obnova Starog mosta u Mostaru, Časopis Matrijali i konstrukcije br. 3-4, 2004., str. 23 -30.
- [6] http://bs.wikipedia.org/wiki/Stari_most